

зіставляти її з законодавчою нормою, щоб не загубити провідної лінії в гущавині судової практики.

В деяких питаннях судова практика набуває такого значіння, що інакше й не можна розв'язати поставленої проблеми. Така проблема — чинність соймових конституцій на Литві після унії 1569 р. Розв'язати цю проблему остаточно можна, тільки уважно перевіривши застосування окремих конституцій у судовій практиці. Той-же проф. Еренкрайц у своїй другій праці: „Ustawa o ważności zapisów a praktyka sądowa litewska“ як-раз використовує судову практику, щоб довести тезу, що соймову конституцію, яка не має вказівок — де саме вона мала діяти, треба вважати за видану тільки для Корони, хоча-б пізніш її було рецесповано в Литві.

Таке, на наш погляд, співвідношення між законом та судовою практикою, як джерелами історично-правничого дослідження. Чимало є таких правних явищ, що про них Статут згадує коротко й позверхово, і не звернутися до судової практики було-б недоцільним ригоризмом. Є чимало інститутів, що утворювалися й розвивалися по-за регулятивним діянням законодавця, на підставі звичаєвого права, і виявлялися тільки в судовій практиці. Опрацювання такого матеріалу має свою небезпеку втратити ґрунт численними, іноді суперечливими, фактами. Не завжди легко довести правомірність тих чи тих фактів та зв'язати в одне органічне ціле сировий матеріал. Подолати оці труднощі цілком залежить од дослідника.

Наші думки тільки зачіпають велику галузь методології історії литовсько-руського права, — не більше. Але-ж цілком ясно, що методологічні проблеми вже назріли і чекають на своє опрацювання. До них треба взятися. На сторінках наших „Праць“ повинна знайти місце і методологія історії права.

Степан Борисенко.

Нове в історії міст під Магдебурзьким правом у великому князівстві Литовському.

Основні дослідження про магдебургії Великого Князівства Литовського — це дуже давні праці В. Б. Антоновича — „Исследование о городах Ю.-З. края“ та М. Ф. Владимирського-Буданова — „Нѣмецкое право въ Польшѣ и Литвѣ“. Обидва ці дослідження написано на підставі архівного матеріалу, який сливе не зачіпає міст білоруських у В. К. Л., — перший дослід зовсім не зачіпає, а другий мало не зовсім. Але й після того білоруських магдебургій дослідники або торкалися мимохідь (М. К. Любавський, М. В. Довнар-Запольський, О. С. Грушевський, В. І. Пічета) в більших своїх дослідженнях, присвячених іншим темам, або в зовсім дрібних уже нотатках; окремому питанню присвячено дослід П. В. Клименка „Западно-русскіе цехи“.

Краще було з виданням археографічних матеріалів. Окрім документів, надрукованих в „Актахъ Западной Россіи“ та в „Актахъ Южной и Западной Россіи“ і в різних виданнях Литовської Метрики, маємо спеціальні видання актів колишніх Менської, Витебської, Смоленської та Могилівської губернь. Особливо багатий матеріал опубліковано що-до міста Могилева. Збереглися книги Могилівського магістрату, починаючи з 1577 р., року, коли надано цьому місту Магдебурзьке право,

і далі протягом двох з половиною віків, виключаючи тільки р. 1731¹⁾. Із цього багатющого матеріялу, починаючи з 1871 і до 1906 видано дуже багато документів — 2333 — та трицять три шафарських грошових книги, в цілому вигляді та в виписках. Це — величезне, ні від кого ще не оране цілинне поле. Єдину спробу трохи опрацювати частку цього матеріялу становить коротенька передмова Дм. Довгялли до 32-го випуску „Историко-юридическихъ матеріаловъ, извлеченныхъ изъ актовъ книгъ губерній Витебской и Могилевской“. Перше-ж археографічне видання Інституту Білоруської Культури „Білоруський архів“, т. I, знову таки дає чималу вкладку до цієї збірки. Ці акти, 134 штуки, цікаві вже тим, що вони становлять систематичну збірку; зробив її невідомий упорядчик р. 1678, а доповнювано її до р. 1709. Найдавніший документ тут — з 1562 року; вся збірка, окрім перших трьох документів, є суцільна вкладка до історії Могилева під Магдебурзьким правом.

У передмові до 1-го тому „Білоруського Архіву“ автор, Дм. Довгялло, найменше каже саме про могилівські акти, дарма що вони в цій книзі забирають 180 сторінок із 230. З речового покажчика, взагалі дуже потрібного для роботи, так само загального уявління про вартість цих документів здобути не можна. Звичайно, викладати тут зміст цієї збірки — визначало-б досліджувати окремо розмірно невеличку збірку могилівських документів, тимчасом як близько двох з половиною тисяч їх, що опубліковані раніше, лишається недослідженими. Відзначимо тому тільки деякі документи, щоб виявити цінність цієї збірки.

Основне питання з історії магдебургій В. К. Л. є стосунки міста з замком, магістрата з старостою. Документи з „Білоруського Архіву“ справляють вражіння, що Могилівський магістрат взагалі успішно боровив свою автономію проти королівських старост. Але в збірці документів є й кольоритні моменти іншого змісту. Так, за два роки після того, як надано Могилеву Магдебурзьке право, між замком і містом зчинилася правдива війна і за що — за один тільки пляц у місті: замковий врядник багатьох міщан могилівських „побил, поранил и помордовал, сукни з некоторых поздеймовати велел, а потом, мало маючи на том, з гаковниц з замку на место стреляти велел, иж мещане некоторые з места Заднепрска, мнимаючи абы якая тревога от неприятеля была, а утекаючи до замку, не мало дей маетности на реце Днепре потопили“ (акт № 5). Багато ще утисків зазнали міщани, коли на Могилівську волость спала велика честь мати за адміністратора гетьмана великого В. К. Л., воеводу Виленського, князя Криштофа Радзивіла. Судилися з ним міщани довго, багато в різних інстанціях заклали позвів, дістали й гострого листа до Радзивіла від короля. Розсудив їх нарешті року 1639 королівський медіатор, що більшість справ розв'язав на користь міщан, — отже правда була на їх боці, — проте все-ж осудив міщан за те, що вони всякі позви закладали й до короля, обминаючи князя, вдавалися; отож медіатор присудив цілому магістратові з „поспольством“ з'явитися до князя й прохати в нього пробачення „aby się tedy reputacyia xcia jego mści, sinisteris accusationis udana, ochronić mogła“; і тоді князь погодився дарувати заводцям цієї справи 12-тижневе ув'язнення, якого був вимагав (№ 95).

¹⁾ Д. Довгялло, Передмова до 32 т. „Историческихъ матеріаловъ, извлечен. изъ акт. книгъ Вит. и Мог. губ.“

Успішно обстоювали міщани своє право судитися своїм судом та судом королівським задворним, відмовляючись відповідати й королівським комісарам (№ 20). Цікавий акт що-до цього з періоду міжкоролів'я р. 1696, — тут каптуровий суд претендує на підсудність йому справ міщанських про „вбивство *cujuscunque conditionis ludzi y inszych criminalnych spraw*“ (№ 132).

Дуже цікаві є документи, що змальовують, як еволюціонувало стереотипне право міщан в'їздити до пуш на 4 милі навколо міста по дерево та дрова. Це право, звичайно, обмежувало давні широкі земельні права міста, а після помери волочної і це обмежене право стало швидко танути: „упатруючи, иж мешчане подавному... за миль чотыри по дрова и дерево на будоване в'їздять не могут, бо вжо за померою волочною кождый подданный своего кгрунту боронить“, ревізори р. 1599 відмежовують міщанам пушу коло міста „и тым се, место в'їзду в пушу, за мили чотыри... контентовати мусили“ (№№ 25, 42).

Відзначім ще акт з р. 1661, що фіксує організацію могилівського купецтва (№ 108), тим цікавіший, що опубліковано вже передніший „порядок“ з р. 1636 (в „Историко-юридич. Матеріалахъ, извлеч. изъ актовыхъ книгъ Витеб. и Могил. губ. т. IX), — це дає змогу простежити, як еволюціонувало купецьке право за цей час. З тієї-ж категорії матеріалів є акт № 116: він дає змогу уявити, як організовано було купецтво другорядне — прасоли, що закордонним крамом не торгували, а роз'їжджали по ярмарках на віддаленні 20 миль навколо Могилева.

Р. 1633 м. Могилеву надано було права, усім рівні з „столичним містом Вильною“. Акти не виявляють, що з тих прав фактично здійснювалося і мало позитивне значіння для Могилева. Цікаво тільки, що коли р. 1634, за прикладом Вильни, вїт розлучив „суди вїтївські з радецькими“, тоб-то встановив окреме справування їх, за певною компетенцією, то до повернення давнього порядку міщанам довелося через 2 роки вкупуватися і погодитися платити лентвїтові юргельту 400 золотих на рік, а вїтові 2.000 (№№ 83, 93, 102).

Цікавий вплив справило на права Могилівського магістрату коротке перебування під московською владою (1654 - 1661); щоб прихилити міщан до Москви, цар надав їм право обирати собі вїта всенародною (за московською термінологією — „лучшимъ, и середнимъ, и мелкимъ людемъ“), — до того вїта призначав король з найвищих урядовців держави, — та передав у користування „кабакъ съ торгомъ и капщизною“ (№ 105). Коли Могилів знов повернувся до В. К. Л., король мусів уже держатися на цьому рівні, і міщани здобули як право обирати собі вїта, так і в оренду „кабак з капщизною“.

Нарешті група документів (№№ 44—46, 50, 52) стосується заколотів; сталися вони між міським урядом, що його міцно захопила до своїх рук міська аристократія, та поспільством, переважно рядовими ремісниками, в рр. 1606—11. Як оповідали супротивні сторони, з десяток посполитих міщан, здебільшого ремісників, зняли бунт проти міщанської ради, зібравши навколо себе кількасот чоловіка. Почалося з того, що одного з бурмистрів на ринку хтось із „бунтівників“ „торгнувшись на него,... словы неучствивыми лаял, соромотил и пофалки на здоровье его чинил“. Другого дня ціла юрба вдерлася вже до ратушу й те саме повторилося вже в більшому масштабі, причім знову бунтівники „торгалисе и руками кивали“. Ще за кілька день бунтівники, кількасот чоловік, „спис який межи собою учинили, не толко проти рады меской, але и против зверхности враду войтовского права и волностей, тому месту

наданых“, бунт зчинили. Спроба вїта М-ого, підскарбія земського, писаря В. К. Л. Яґоша Воловича втрутитися до цієї справи не дала їй ради, — бунтівники записали до книг гродських Оршанських обвинувачення проти ради в „непристойному шафоване на том уряде“ і хтіли доводити правдивість цього, — так обурюючись пише в своєму декреті сам вїт. Ще перед цією спробою бунтівники обрали нову міську раду 12 чоловіка „людей легких, права и писма не умеетных“. Нова рада відібрала печатку й справи від давньої, поставила й свого писаря. Бунтівники поясняли, — до насильства, мовляв, вони вдалися через те, що рада міська не добре справувала, не давала звідомлення про гроші, податки без відома поспільства накладала „и нас посполитого человека внивошто оборочаючы, тогосе домовляли везенем... Люд посполитый од всех прошлых и теперешнего прошлого року панов бурмистров, радец, лавников, великое обтяжене и кривду поносили, не одно в тым, же они сами с повинными приятели своими, на врады се обируют, пожитками мескими водлуг воли своее без ведомости нас справуют... при каждой схажце нашой тлумечы волные голоса нашы... Почуваючы се, иж се в том одном месте и ровно вси есмо породили, хотечи ведет о правах волностях наших не толко старшым, але наймолодшым даных, не чинечы жадного бунту... — але яко волные сынове в волной речи посполитой того мѣста до такового способу удалисмося...“

Це все почалося 19/VI 1606 р., а 11/IX вїт розсудив справу так: нову раду відставити, стару повернути і наказано їй 16/X скликати міщан, щоб обрали новий уряд, а давня рада має дати звідомлення у всіх грошах. Справа на тому не закінчилася, бо 6/VI 1607 року король, пойменовуючи 3 чоловіка з нової ради та інших згадуючи, зарукою в 1000 кіп забороняє їм привлащати владу. 22/VIII 1608 р., за два роки, сторони мусіли помиритися і скласти „лист угодный“, якого й дали записати до королівських книг. З цього листа виявляється, що нова рада фактично була зверху, і очевидно змога замиритися була тільки через підтримку старої ради від вищої влади. Угода полягала в тому, що нова рада добуває „свого року“, а після того вступає стара рада; проте нова рада повинна перепросити вїта й стару раду, а обидві вони мають дати звідомлення про гроші. Р. 1610 проте вїт з радою, де є й двоє членів старої ради, судить 7 бунтівників, що серед них є і один давній. Інквізиція потвердила, що й ці обвинувачені „bunty stroili, człowieka pospolitego od posłuszeństwa urzędowi odwodzili, miotów, składów y ufalek urzędowych dawać zakazywali, pofałki na urząd y zwerchność czynili, we dzwonek na gwałt na radę dzwonili, y gwałtu wołali y na nie się słowy targali, na ratusz z tumultem nachodzili y drzwi do niego gwałtownie wyłamali“. На цей раз вїт почувався на силі й присудив скарати п'ятьох на горло, конфіскувати їх майно, а двох засудив до в'язниці й вигнання, не допустивши апеляції до короля. Р. 1611 король розглядав позов цих двох останніх, яких видержали у в'язниці далеко більше, і хоч визнав, що розглянув тоді вїт справу надто квапливо, хоч визнав і те, що апеляцію не допущено було незаконно, проте все-ж подарував усе це підскарбієві Воловичеві, бо мовляв, справа потребувала як-найнадзвичайніших заходів. Як „компенсація“, родині покараних на горло було повернуто конфісковане майно, бо, мовляв, дві карі за один злочин не слід накладати, а висланих з Могилева отих двох наказано повернути; міщанському урядові рекомендовано додержувати законів і давати рахубу в грошах, а поспільству слухатися уряд.

Проте кривда біднішому міщанству, очевидно, тривала й далі, бо р. 1636 ми знаходимо знову декрет королівський, який встановлює пев-

ний порядок міських справ і обираючи уряду та дванадцяти мужів (дуодецимвірату). До останнього органу обирали тільки ремісників та купців, нарівно, що-до решти, чорного люду, то про них і не згадується. Отже „революція“, за яку розповідає ота група актів, була революцією ремісницькою. Отак ми в середині одного міського стану, історично виділеного правом із цілого суспільства, знаходимо різні класи, що з них кожна обстоює свої інтереси і об'єднуються одна з одною, щоб стати спільним фронтом проти інших.

На цьому закінчуємо побіжний перегляд могилівських актів „Білоруського Архіву“. Інші документи в цьому виданні висвітлені в передмові Дм. Довгялло до 1-го тому¹⁾.

Отже бачимо, що видання архівних матеріалів до історії білоруських міст В. К. Л. поповнилося дуже цікавою збіркою документів. Коло цієї роботи бачимо давнього археографічного робітника, що взявся видавати документи Витебського и Могилівського губерніяльних архівів ще з кінця XIX-го століття (видання історично-юридичних матеріалів, починаючи від тома 27-го) — Дм. Довгялло. Його перу належить невеличка, але цікава розвідка в 1-му томі іншого видання Інст. Біл. Культури „Гістарычна Археалёгічны зборник“ — „Магілёўскае брацтва прасалаў“. В основу цієї розвідки покладено документ, що за нього вгорі згадувано вже — реєстр могилівських прасолів. На підставі дуже обмеженого матеріалу, автор, аналізуючи його, дістає все-ж-таки змогу зробити висновки про національний склад дрібного купецтва в Могилеві, яким були прасоли; про принципи організації та умови вступу до цього братства; про мету об'єднання, керівництво в братстві та матеріальні кошти. Вимальовується образ цілком зформованої самодіяльної організації з своїм судом, як першою інстанцією перед судом магістратським, і з своєю дисципліною, що доходила до бойкоту ярмарку на одній з Могилівських околиць — засіб, що його ця дрібно-купецька організація використовувала, звичайно, в своїх класових інтересах.

Дм. Довгялло не лишається самотній в своїй дослідчій роботі над історією білоруських міст. Я мав уже нагоду²⁾ відзначити розвідку

¹⁾ Окрім могилівських актів, у 1-му томі в ще дві групи документів.

I. а) Угода Ради В. К. Л. з Сигізмундом-Августом з 1548 р., де останньому та його нащадкам визначено на утримання міста, замки, двори й волості, а також умови цього „дарунку“; б) 24 листи того-ж Сигізмунда-Августа до маршалка земського В. Л. К. Яна Ходкевича й маршалка дворного Євстафія Воловича та інші акти (інструкції та мандати); це листування й акти висвітлюють різні питання, що були предметом обрадувань та боротьби на Берестейському соймі р. 1566. Передмова докладно з'ясовує значіння цих документів та відзначає те нове, що вони вносять до історії В. К. Л.

II. Чотири документи до історії державного й великокнязівського скарбів в В. Л. К. Ці документи, як і зазначені в першій групі, взято „з теки М. В. Довнар-Запольського“. Доцільність надрукування двох з цих документів не можна не заперечувати. Так, документ № 1 цієї групи „De Lithuaniae thelonis auctis et innovatis“, як справедливо зауважує сам автор передмови, є тільки фрагмент копії документу, що з його М. В. Довнар-Запольський, знайшовши в Архіві Міністерства Закордонних Справ, скористав в книзі „Государственное хозяйство Великаго Княжества Литовскаго при Ягеллонахъ“. Навіщо-ж тоді друкувати шматок копії документу, коли є цілий оригінал? Документ № 4 з цієї групи — звіт про Яроша Воловича, як підскарбія земського, з 1615 р. — надруковано з М. В. Довнара-Запольського перекладу з польської мови; подано не все звіт про Яроша, а тільки частину його, — решта звіту не збереглася, як позначили видавці. Повстає знову питання: навіщо друкувати переклад частини документа, коли цілий оригінал і тепер переховується в Ленінградській Публічній Бібліотеці? Ясно так само, що обмежене значіння мають зроблені в передмові на підставі цієї частини звіту підрахунки й поділ на категорії прибутків В. К. Л.

²⁾ Праці комісії для вивчення зах.-рус. та укр. права, т. III.

молодшого дослідника, що його висунула вже пореволюційна Білорусь, — маю на оці Вас. Дружчиця та його розвідку „Места Менск у канцы XV і початку XVI ст.“ в ч. 12 „Прац Беларус. Дзярж. Універс. у Менску“. Аналогічну роботу, хоч і написану мало ще впевненою рукою, зустрічаємо ми в тому-ж першому томі Історично Археографічного збірника: „Нарыс соцыяльна-экономічнаго жыцця места Наваградку у XVI сталяцьці“ — А. Бурдзейки. Маємо тут розділи: література та джерела, адміністраційне становище Новгородка, державний уряд та місто, людність, зайняття її, торговля. Основна хиба цієї невеличкої розвідки в тім, що автор використовує мало не виключно матеріал, який тільки безпосередньо стосується до Новгородка і то невеликий, що досі був надрукований; це обмеження автор поставив собі свідомо. Такі розвідки в історичній літературі мають своє законне місце, бо дають потрібне для дальших праць зведення за певною темою матеріалу. Але навіть витлумачити матеріал на підставі самої догматичної аналізи тільки небагатьох документів, що безпосередньо стосуються до одної місцевості, з певністю можна не що-разу. Часто-густо, навіть щоб зрозуміти документ, треба брати на увагу аналогічні явища в сусідніх районах, де вони виявлені яскравіше, або змальовувати певне явище на тлі загального життя країни, де воно і ясніше виступає, і знаходить собі певне місце в загальному ладі життя. Прикладів на це розвідка А. Бурдзейки дає чимало. Ось, приміром, як автор робить висновок, що одним із зайняттів новгородських міщан був випас худоби: „Уже в привилеї на магдебурзьке право визначено, що міщани мають право пасти худобу свою там, де вони й перше пасли. Отож міщани мали худобу, що для неї був потрібний вигін: очевидно, худоби цієї було чимало, бо-ж міщани мали й свою землю, що її експлуатували иншим способом“. Або висновок, що Магдеб. право, попри всі порушення його від замкової адміністрації, мало для міщан чималу вартість, збудовано на такій цитаті: „Коли дей есмо право майтборское место нашому у господаря короля его милости виправляли, тогда мы сами, мещане, всим местом к той потребе нашей местской позычили сто коп грошей“. Або ще так: висновок, що Новгородок не лежав на торговельних шляхах до Московщини, робиться на тій підставі, що коли великий князь литовський послав р. 1529 посланців до Москви, то його маршрут не проходив через Новгородок; проте з того можна було-б тільки сказати, що Новгородок не лежав на шляху Вильна-Москва.

Тимчасом автор, поставивши собі завдання дати спеціально-економічний нарис життя Новгородка в XVI ст., таки справді на підставі цього обмеженого матеріалу і обмеженої методи тлумачення його пропонує читачеві певні висновки. Основний з них такий: у місті розвивається торговля; орендна ціна на мито в Новгородській коморі зросла за півстоліття (з кінця XV ст до половини XVI-го) в одинацяттеро; проте місто занепадало під впливом шляхетських привилеїв у місті та війни з Москвою. Цей висновок не підпирають факти, наведені в розвідці: про шкідливий вплив шляхетських привилеїв згадки в ній сливе немає, а такий дужий вплив воєн з Москвою саме для Новгородка є несподіваний, бо лежало це місто на західньому кордоні Великого Князівства Литовського і живилося з торгівлі не з Москвою, а з півднем. Правдивіша думка М. Довнар-Запольського, — йому належить у тому-ж Історично-Археол. Збірнику дуже цікава й велика стаття про соц.-економ. структуру В. К. Л. в XVI—XVIII ст.; тут він відзначає занепад Новгородка в другій половині XVI в. через те, що напрямок торгівлі на

Берестя втратив своє значіння, коли розвинулися торговельні шляхи до Балтицьких портів ¹⁾.

Ми зупинилися на невеличкій розвідці А. Бурдзейки трохи довше тому, що вона подекуди порушує питання, яке не може не цікавити історика права — питання про розвиток міст В. К. Л. під Магдебурзьким правом, про економічну діяльність їх, стосунки з замковим урядом, стосунки між різними групами людности, то-що. На жаль, ця праця, взагалі цікава як збірка матеріялу за певною тематичною ознакою, для отих питаннів чогось нового не дає.

Відзначім, нарешті, ще одну працю в тому-ж-таки Історично-Археологічному збірнику, присвячену містам В. К. Л. Це „Беларускія месты у гістарычнай літаратуры“ — В. Дружчыця; ця стаття є перший розділ праці того-ж автора, присвяченої „Історії білоруських міст з Магдебурзьким правом у XV—XVI віці“. Тут автор дає огляд присвячених містам В. К. Л. праць Владимирського-Буданова, Антоновича, О. С. Грушевського; реферує також погляди й інших авторів, що між иншим торкалися й цієї теми — Ярошевича, Любавського, Довнар-Запольського, Пічети; побіжно дає автор і деякі критичні зауваження на ці праці. Закінчує він оглядом тих правних збірників, що з них, за матеріялами дотеперішніх дослідів, черпали міщани знання Магдебурзького права. Наприкінці автор відзначає, що деякі акти Литовської метрики суперечать думці акад. Тарновського, буцім правними книгами в магдебургіях В. К. Л. були книги Щербича та Гроїцького, — „можливо, пише В. Дружчыць, що в цім доведеться допустити варіяції для поодиноких міст або окремих груп різних міст“.

В цій розвідці В. Дружчыця відзначім неточність характеристики поглядів В. Б. Антоновича на Магдебурзьке право. На думку В. Дружчыця, ці погляди „більше-менше однакові з поглядами М. Ф. Владимирського-Буданова“. Тимчасом це не зовсім так. Владимирський-Буданов уважав, що надання Магд. права відірвало місто від волости й розподілило суспільство на окремі стани. На думку-ж В. Б. Антоновича, Магдебурзьке право здобувало місто тільки тоді, коли розклад стародавньої общини заходив уже так далеко, що вратувати самосуд і самопорядкування виділеного з волости міста можна було лиш надавши чуже їм Магд. право. Спільність поглядів Владимирського-Буданова і Антоновича була лиш у тім, що Магд. право, як вони гадали, не спромоглося вратувати міста від занепаду, бо в основі своїй було їм чуже і не встояло під натиском замкового уряду, який не хотів поступитися своїми виробленими в попередній практиці правами.

Закінчуємо на цьому наш побіжний огляд сучасної літератури, присвяченої містам В. К. Л. Відрадий факт — той, що до цієї теми, яка з перших праць Владимирського-Буданова та Антоновича лежала облогом, знову беруться дослідники. Треба сподіватися, що опрацьованість архівного матеріялу, яка дуже збільшилася за ці шість десятків років, дасть змогу зрев'юзувати чимало давніх поглядів і висвітлити багато чого в історії тих міських осередків людности, що ведуть тепер перед у житті країни.

С. Іваницький.

¹⁾ Стор. 43.